

ANTROPOLOJİK DİLBİLİM, DİL DEVRİMİ VE SADRI MAKSUDİ

ZAFER TOPRAK

Brockelmann'ın ve Sadri Maksudi'nin dil konusundaki görüşleri Türkiye'de antropolojik dilbilimin başlangıcı sayılabilir. Dilin kültürle, insan biyolojisinin idrak ve dille ilişkileri gündemdeydi. Her ikisinin de çalışmaları antropolojik dilbilimin tarihsel ya da diyakronik boyutunu oluşturuyor, diyalektlerin ve dillerin zaman içinde uğradığı değişiklikleri kapsıyordu. Dilbilimsel farklılıklar, dil aileleri, karşılaştırmalı dilbilim, etimoloji ve filoloji tarihsel antropolojik dilbilimin ilgi alanlarıydı.

Sadri Maksudi Arsal (Kazan, 1880 – İstanbul, 1957) Türk-Tatar devlet adamı, hukuk profesörü, âlim ve düşünür. III. dönem Giresun, IV. dönem Şebinkarahisar, ve IX. dönem Ankara milletvekili.

19. yüzyılda antropoloji ve etnoloji geçişken iki bilim dalı olarak doğdu. Her iki bilim dalı da insanı daha iyi tanımamıza yardımcı oldu; göreceli düşünmeyi öğretti.¹ Yıllar boyu antropoloji ve etnoloji ülkeden ülkeye farklı anlamlara geldi. Kökenine inildiğinde antropoloji iki Yunanca sözcükten, insan anlamına gelen *anthropos* ve söylem ya da bilimin karşılığı olan *logos*'tan oluşuyordu. Bilimsel disiplin bağlamında ilk kullanımını *anthropologium* olarak Latince şekliyle erken 16. yüzyılda.

Orta Avrupa yazarları daha sonraları antropolojiyi anatomi ve fizyonomi anlamında kullanmaya başlamışlardı. Nitekim sonraları "fizik" ya da "biyolojik" antropoloji buradan türemiştir. 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'da teologlar antropoloji sözcüğüyle kendi tanrısal dünyalarında insan-benzeri unsurları tanımladılar. Almanca *Anthropologie* sözcüğü, 18. yüzyılın sonlarına doğru Rus ve Avusturyalı yazarlarca değişik etnik grupların kültürel özellikleri için kullanılmaya başlandı. Ancak, sözcük zamanla akademik dünyada yer edindi.²

18. ve 19. yüzyıl akademik çevreleri "etnoloji"yi kültürel farklılıklar ve dünya halklarının ortak insan gruplarını belirlemek için kullanmaya başladılar. Bu şekliyle İngilizce (*Ethnology*), Fransızca (*Ethnologie*) ya da Almanca (*Ethnologie*) günümüze kadar uzanan bir süreçte Avrupa'da ve ABD'de kullanımda oldu. Ancak, İngiltere'de ve İngilizce konuşulan ülkelerde "sosyal antropoloji" daha yaygın bir sözcüğe dönüştü. Kıta Avrupa'sında ise antropoloji sözcüğü uzun bir süre "fizik antropoloji" anlamına geldi. Zamanla "etnoloji"nin eşanlamlısı olan "sosyal antropoloji" giderek bu kıtada da yaygın bir bilim

alanına dönüştü. ABD'de ise "etnoloji" "kültürel antropoloji" ile birlikte gelişim gösterdi.³

Bu arada Almanya ile Orta ve Doğu Avrupa'da *Volkskunde* ile *Völkerkunde* arasında daha derin bir farklılık oluştu. Bu terimlerin tam anlamıyla İngilizce karşılıkları türetilmedi. Ancak söz konusu fark önemliydi. *Volkskunde* genellikle bir ülkenin folklorünü ve yerel gelenek-görenek, el sanatlarını içeriyordu. Avrupa'nın bu coğrafyasında ve bir ölçüde İskandinav ülkelerinde *Volkskunde* önemli bir uğraş alanı oldu. *Völkerkunde* ise aynı zamanda Almancada "*Ethnologie*" olarak bilinen ve daha geniş, karşılaştırmalı sosyal bilim alanı oldu. Terimlerin evriminden görülebileceği gibi, antropolojinin ve etnolojinin zaman zaman örtüştüğü ya da ayrıştığı alanlar oldu. Terimlerin her birinin üzerinde uzlaşılan bir tek anlamı vardı. Kabaca da olsa antropoloji "genel"i, etnoloji ise kültürel bağlamda "özel"i simgeliyordu.

Durkheim'in etkisi bir kenara bırakılırsa⁴ antropolojinin omurgasını 20. yüzyılın ilk yarısında dört antropolog oluşturdu. Bunlar Franz Boas (1858-1942), Bronislaw Malinowski

(1884-1942), A. R. Radcliffe-Brown (1881-1955) ve Marcel Mauss (1872-1950) idi.⁵ Avrupa'daki antropolojinin karmaşık yapısına karşılık Kuzey Amerika'da, ABD'de ve Kanada'da antropoloji daha bir kristalleşti. Bu coğrafyada antropoloji giderek dört ana eksene, ya da alt disipline ayrıştı. Bunlardan ilki geçmişte "fizik antropoloji" diye bilinen, günümüzde artık "biyolojik antropoloji" diye adlandırılan alandı. Biyolojik antropoloji, özellikle geniş bağlamda insanoğlunun bilimi, "antropoloji" anlamına gelen insan biyolojisinin incelenmesiydi. Geçmişte "fizik antropoloji" insan türleri ile üst evredeki, şempanze ve goril gibi primatlar arasında anatomik karşılaştırmayı ve aynı zamanda çağdaş insanların ataları olarak bilinen *Australopithecus africanus*, *Homo erectus* ve benzerleri arasındaki ilişkiye odaklanmıştı. Ancak genetik alanındaki bulgular sayesinde, ırklar arasındaki anatomik karşılaştırma miadını doldurdu. Zamanla genetiğin yanı sıra nüfusbilim, forensik bilim, paleo-tıp çağdaş biyolojik antropolojiyi daha derin bir bilimsel tabana oturttu.

Kuzey Amerika'daki antropolojinin ikinci bir alt unsuru arkeoloji ya da "prehistorik arkeoloji" oldu. Fosil bulguların anatomik özellikleri biyolojik antropolojinin alanını oluştururken tarihöncesi toplumların bu bulguların bilfiil elde edildiği mekânlarla ilişkilerinden ve ipuçlarından çıkarsanan yapıları arkeolojiyi besledi. Kültürel antropoloji ise Kuzey Amerika'da antropolojinin en geniş alt birimini oluşturdu. Bu bir ölçüde Amerika'ya göç eden çok değişik insan sermayesine yönelme gereğinden kaynaklandı. Bu alan kültürel farklılıkları, kültürel evrenselleri, toplumsal yapı çözümlerini, sembolizmin yorumlarını içerdi. Günümüz dünyasında da kültürel antropoloji, diğer alt birimleriyle örtüşen alanları olsa da, hâkim bir konuma geldi.

Antropolojinin dördüncü kolu ise bu makale için önem arz eden alt birimi oluşturdu. Bu kol ya da alt unsur antropolojik dilbilimdi. Antropolojik

dilbilim dilin kültürle; insan biyolojisinin idrak ve dille ilişkilerini inceliyordu. Antropolojik dilbilim ile diller aracılığıyla insanı inceleyen dilbilimsel antropoloji büyük ölçüde örtüşüyordu. Antropolojik dilbilim genellikle dört ana eksen den oluşuyordu. Bunlar deskriptif (ya da senkronik) dilbilim; tarihsel (ya da diyakronik) dilbilim, etno-dilbilim (*ethnolinguistics*) ve sosyo-dilbilim (*sociolinguistics*) idi. Etno-dilbilim kültür, düşünce ve dilin aralarındaki ilişkileri, sosyo-dilbilim ise dilin toplumsal işlevlerini ve konuşma cemaatlerinin aralarındaki toplumsal, siyasal ve ekonomik ilişkileri inceliyordu. Deskriptif (senkronik) fonoloji, mor-

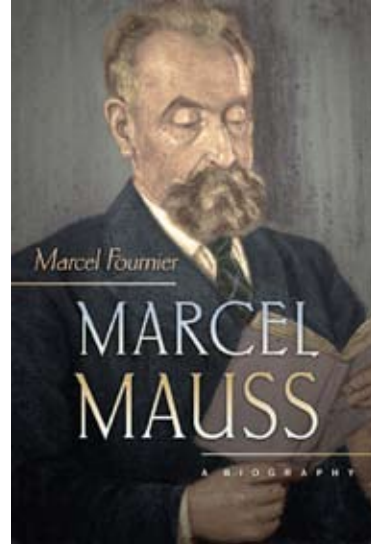

foloji, sentaks, semantik ve dilbilimi kuşatıyordu. Tarihsel (diyakronik) dilbilim diyalektlerin ve dillerin zaman içinde uğradığı değişikliklere eğiliyordu. Dilbilimsel farklılıklar, dil aileleri, karşılaştırmalı dilbilim, etimoloji ve filoloji tarihsel dilbilimin ilgi alanlarını oluşturuyordu.

Dilbilimin sığa dönüştüğü dilbilimsel antropoloji ise disiplinlerarası bir nitelik taşıyor, dilin toplumsal yaşam üzerindeki etkilerine odaklanıyordu. Özellikle yok olan dilleri belgelemiş ve son yüz yıl içinde dil yapıları ve kullanımını kapsamıştı. Dilbilimsel antropoloji dillerin iletişimini, biçimlemesini, toplumsal kimlik ve grup mensubiyetinin oluşumunu, geniş ölçekte kültürel inanç ve ideolojilerin yapılanmasını ve nihayet

doğal ve toplumsal dünyaların ortak kültürel temsilini araştırıyordu.

Antropolojik dilbilimci farklı dillerin geçmişine yönelerek antropoloji ile ilişkilerini önemsemi. Çağdaş dilbilimci "dil"e odaklanırken, antropolojik dilbilimci "diller" ile uğraşır oldu; bir anlamda kültürel antropolojinin görelî, rölativist çizgisini benimsedi. Türkiye'de dil çalışmalarının doğuşu ve antropolojik dilbilim Türk Dil Devrimi'yle işlevsellik kazandı. 30'lu yılların ortalarında Güneş Dil Teorisi bir hayal mahsulü olarak nitelense de, dilbilimde önemli bir yöntem anlayışını getirdi. Dilbilim antropolojiyle eklemlendi ve dil, tarih ve antropoloji aynı çatı altında karşıla-

Bronisław Malinowski
(Kraków, 1884 - Connecticut, 1942).
Polonya asıllı Malinowski 20. yüzyılın en önemli antropologlarından ve sosyal antropolojinin kurucusu kabul edilir.

Marcel Mauss
(Épinal, 1872 - Paris, 1950).
Fransız sosyolog ve antropolog. Düşünsel gelişiminde dayısı sosyolog Émile Durkheim'in büyük etkisi vardır.

tırmalı bir biçimde çalışılır oldu. Türk dilinin evrimini antropolojik veriler ışığında anlama çabası yabana atılacak bir uğraş değildi. Ancak, bu çabalar sadeleştirme süreciyle birlikte siyasi arenada sert eleştirilere uğradı ve bayağılaştırıldı. Dil alanındaki gelişmeler 30'lu yılların kültüralizminin önemli bir uzantısını oluşturdu. Her türlü aşırılıklara karşın, bugünün bilim dünyasında kullanılan sözcüklerin büyük bir kısmı bu tarihlerde üretildi. Günlük yaşantıda ise yine bu tarihlerde kurgulanan Türkçe, çağdaş insanımızın sözcük dağarcığını önemli bir oranda genişletti.

TÜRKÇENİN SADELEŞTİRMESİ: İLK EVRELERİ

Güneş Dil Teorisi, dili sadeleştirme

Émile Durkheim
(Épinal
1858 - Paris,
1917); Fransız
sosyolog,
sosyolojinin
kurucularından
sayılmaktadır.

inşa etmeden önce Almanca dil olarak hâkim konumdaydı. Almanca 19. yüzyılın ilk yarısında, 1870'ten itibaren Alman birliğini oluşturacak toplarlarda konuşulan dildi; Almanca aslında Alman birliğinin oluşmasında kilit işlev görmüştü.

Türkiye'de bu iki modelin karışımı bir süreç yaşandı. Bir yandan Cumhuriyet Türkiye'sine giden ulus-devlet inşa sürecinde Türkçe yaygın bir konuma getirilmeye çalışıldı. Öte yandan Türkçe özellikle Cumhuriyet'le birlikte ulus-devletin kilit taşlarından birini oluşturdu. Milliyetçiliğin temellerini oluşturan

gan da katıldılar. Bu göçmen aydınlar Rusya'daki Panislawizmi, Narodnik hareketini bu ülkenin *gymnasium* diye bilinen ve ortaöğrenime tekabül eden eğitim kurumlarında öğrenmişlerdi. Rusya kökenli aydınların dil dağarcıkları Orta Asya kökenliydi. Selanik kaynaklı gelişme ise 1912'ye kadar Selanik entelijansiyasının özellikle *Bahçe, Yeni Lisan* ve *Jeni Felsefe* gibi dergilerde oluşturdukları anlayışın bir sonucuydu. Bu coğrafyada inşa edilen ulusçuluk Fransız modeline çok daha yakındı. Büyük ölçüde Fransız III. Cumhuriyeti'nden esinleniyordu. Dilin sadeleştirilmesi onların da gündemlerinin ilk mad-

Türkiye'de dil çalışmalarının doğuşu ve antropolojik dilbilim Türk Dil Devrimi'yle işlevsellik kazandı. 30'lu yılların ortalarında Güneş Dil Teorisi bir hayal mahsulü olarak nitelense de, dilbilimde önemli bir yöntem anlayışını getirdi. Dilbilim antropolojiyle eklemlendi ve dil, tarih ve antropoloji aynı çatı altında karşılaştırmalı bir biçimde çalışılır oldu.

Mehmet Ziya Gökalp (Çermik, 1875 – İstanbul, 1924). Gökalp'in toplumsal modeli, Émile Durkheim'in teorik temellerini kurduğu "dayanışmacılık" üzerinde şekillendi.

sürecinin en son halkasını oluşturuyordu. Türkiye'de ulus-devlet inşa evresinde iki önemli "sadeleştirme" dönemi yaşamıştı. Bunlardan ilki 1910'lu yıllarda Jön Türk döneminde *Genç Kalemler* ve çevresinde oluşan sadeleştirme süreciydi; diğeri ise 1930'lu yıllarda Atatürk'ün öncülüğünde Türk Dili Tetkik Cemiyeti/Kurumu bünyesinde yaşanan dönüştürme süreciydi.

Ulus-devlet inşa süreçlerinde dil etmeni iki farklı çizgi izlemişti. Fransa'da Fransız Devrimi'yle ulus-devletin önemli bir aşamasına geldiğinde Fransızca konuşan insan oranı yüzde 20'yi geçmiyordu. 19. yüzyılın ilk yarısında bugünkü Fransa sınırları dâhilinde insanların yüzde 40'ı Fransızca konuşuyordu. 19. yüzyılın ikinci yarısında Fransız edebiyatının atılımı ve eğitim kurumlarının etkin bir konuma gelişi Fransızcanın ülke çapında benimsenmesine neden oldu. Oysa Almanlar ulus-devlet

Türkçülük öncelikle dil ve edebiyat alanında varlık gösterdi. Filoloji ve edebiyat kimlik oluşturmada başı çektii. Özellikle Jön Türk döneminde Yeni Lisan hareketiyle ulus bilincine doğru önemli adımlar atıldı. Ali Canip, Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp bu alanda öncü işlevi gördüler. Bu, bir anlamda Alman modeline uygun bir çizgiydi. Türkiye'de dil ve edebiyattaki gelişmeler Leibnitz'in kültür alanında Alman kimliğini oluşturma sürecini anımsatıyordu.

1908 sonrası Türkiye'de şekillenen iki tür milliyetçilik ya da ulusçulukta dil benzer işlevler görecekti. Biri Selanik, diğeri de İstanbul kökenli her iki milliyetçilikte de dil yönlendirici olacaktı. İstanbul kökenli olan Türkçülük veya milliyetçilik hareketinin taşıyıcıları önemli ölçüde, Hüseyinzade Ali, Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu gibi göçmen Türkçülerdi. Bunlara Cumhuriyet'in ilk yıllarında Sadri Maksudi Arsal, Zeki Velidi To-

desiydi. Cumhuriyet inşa edilirken, 20'li yıllarda Selanik kökenli "civic" milliyetçilik güçlü konumdaydı. Bunun temelinde, Fransız Devrimi'nin esintilerinin hâlâ Cumhuriyet'te kabul görmesi yatıyordu.

Osmanlı'nın Batı'ya açılan penceresi Selanik'ti. Kozmopolit yapısı birçok fikir hareketinin yeşermesine neden olmuştu. İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin kongreleri Meşrutiyet'in ilk yıllarında bu kentte toplandı. Anadolu'nun ve Rumeli'nin dört bir yanından gelen cemiyet temsilcileri bu kenti "kâbe" adetmişlerdi. İttihad ve Terakki mensubu bu temsilciler arasında Diyarbakır'dan kalkıp gelen Ziya Gökalp de vardı. Gökalp'in düşünce dünyası Selanik'le birlikte köklü bir dönüşüme uğradı. Yeni bir ulus anlayışı tartışılırken dil bağlamında Türkçecilik de bu kentte yeşerdi. Ali Canip, Ömer Seyfettin, Ziya Gökalp *Genç Kalemler*'de Türkçeyi sadeleş-

tirmek için büyük çaba sarf ederken, Zekeriya Sertel, Fransız modeline yakın bir milliyetçilik anlayışını *Yeni Felsefe Mecmuası*'nda gündeme getiriyordu. Ziya Gökalp, Durkheim bilgisini Selanik'te bulunduğu sırada Zekeriya Sertel'den ve *Yeni Felsefe Mecmuası*'nda yayınlanan çeviri ve makalelerden edindi. Ancak, Selanik kökenli "civic" milliyetçilik II. Meşrutiyet yıllarında kısa ömürlü oldu. Selanik'in Balkan Savaşı'yla yitirilişi, İttihatçı kadroların payitahta taşınmalarına neden oldu. Bu arada Selanik'in "burjuva" kültüründen yoksun kalışları, İttihatçıların zihinsel yapılarını da farklı bir yöreğe soktu.

İstanbul'da Rusya esintili milliyetçilik hâkim konumdaydı. Bu milliyetçilik anlayışı Alman modeline daha yakındı ve Rusya'dan göçen Müslüman aydınların etkisinden kaynaklanıyordu. Ulus inşa sürecinde Alman modelinde "kültür" önemli bir rol oynuyordu. Ulus öğeleri tarihin derinliklerinde aranıyordu. Bu kimi kez "ırk" boyutlarına ulaşıyordu. Almanca konuşanlar aynı "ırk"ı temsil ediyordu; Türkçe konuşanların da benzer bir ırka mensup olmaları doğal karşılanıyordu. Selanik'te hâkim olan Fransız modeli milliyetçilik ise daha "civic" bir boyut taşıyordu. Coğrafya ağırlıklıydı ve "fitri" öğelerden uzaktı. Gönül bağı bu tür bir milliyetçilik için yeterliydi. Günümüzde "anayasal vatandaşlık" diye nitelenebilecek bir yapıyı simgeliyordu. Kendini Türk addeden insanların aynı potada eriyebileceği ya da eritilebileceği düşüncesi "civic" milliyetçilik için yeterliydi.

Selanik'in kaybı Osmanlı İmparatorluğu'nda, başta İttihat ve Terakki olmak üzere, aydın zümresinin milliyetçilik anlayışının yöreğe değiştirmesine neden olmuştu. Milliyetçilik "mekân"dan "zaman"a doğru kaymıyordu; "zaman" ise "inşa edilen bir milliyetçilik"ten uzak, kökleri tarihin derinliklerinde yatan bir olguya dayanıyordu. Bu zaman Orta Asya'ya kadar uzanıyordu. İstanbul'da Türk Derneği, daha sonra Türk Ocakları ve Türk Yurdu, "liberal" bir milliyetçilik anlayışının zamanla yitirilmesi ve "ırki" bir milliyetçiliğe doğru yönelişini simgeliyordu. Balkan Harbi'nden sonra milliyetçilik köklü dönüşümler

geçirmişti. Kitlelere mal olmuş, geniş bir kamuoyu oluşturmuştu. Oysa Milli Mücadele ve ertesi, din etmeni güçlü olmasına karşın, daha sonra 1921 Anayasası olarak anılacak Teşkilat-ı Esasiyye Kanunu ile birlikte kurgulanan yurttaş kimliği Selanik kökenli düşünce yapısına daha yakındı. Bir diğer deyişle, vatandaş kimliği üzerine kurulu bir milliyetçilikti. Ancak bu kısa süre sonra farklı bir çizgiye girdi. Özellikle Şeyh Said İsyanı daha dar bir milliyetçiliğin oluşmasına ortam hazırladı.

Öte yandan milliyetçiliğin daha "ilkçi" ya da Batı dillerindeki terimle "premordial" bir nitelik kazanmasında özellikle Ankara Hukuk Mektebi önemli bir rol oynadı. Bu mektepte Yusuf Akçura siyasi tarih, Ahmet Ağaoğlu anayasa, Sadri Maksudi Arsal hukuk tarihi okutuyorlardı. İstanbul Hukuk Fakültesi'nin durağan hukuk anlayışına karşı çok daha "kökten-

ci" bir hukuk açılımı bu okulda gündeme gelmişti. Özellikle Atatürk'ün sofrasının müdavimi Yusuf Akçura ve Sadri Maksudi Arsal, 30'lu yıllarda tarih ve dil alanında yaşanacak dönüşümleri önemli ölçüde etkileyeceklerdi. Yusuf Akçura, bildiği gibi Türk Tarih Tetkik Kurulu'nun ilk başkanı olacaktı. Türk Tarih Tezi'nin inşasında onun görüşlerinin ayrı bir yeri vardı. Keza dil konusunda Atatürk'ün en güvendiği kişi Sadri Maksudi Arsal'dı. Atatürk tüm yaşamı boyunca tek bir kitaba, giriş niteliğinde bir önsöz yazmıştı. Bu satırlar Sadri Maksudi'nin *Türk Dili İçin* adlı kitabında yer alıyordu. İleriki yıllarda Türk Dil Kurumu Atatürk'ün bu sözlerini şiar edinecekti.

1930'lu yıllarda dil konusundaki gelişmelerin geri planında güçlü bir siyasi misyon vardı. Bir yandan ortak bir dil oluşturarak ulusu bütünleme kaygısı yatıyordu. Öte yandan hemen hemen tüm devrimlerin o günkü adıyla, inkılapların hedefi geçmişle bağı koparmaktı. Her devrimin kendine göre bir meşrutiyet sorunu vardı: Bu da geçmiş, tabuları silerek ya da gündem dışına iterek beyaz bir sayfa açmak, yeni rejimi savunmaktı.

DİL DEVRİMİ'NE DOĞRU

Cumhuriyet'in ilanı ertesi hukuk alanında temel düzenlemelere gidilmiş, sıra kültür öğelerine gelmişti. Ulus-devletin kurumsal yapıları ana hatlarıyla belirmişti. Ancak, yurttaşı inşa etmek ayrı bir uğraştı. Bunun ne denli engebeli bir süreç olduğunu Fransız Devrimi'nde Jakobenler yaşamıştı. Kültür kodları genellikle geniş bir zaman dilimine yayılıyordu. Ancak, köklü dönüşümlere gidilmediği takdirde tüm kazanımlar yitirebilirdi. Bu tür kaygılarla Tanzimat'tan beri tartışılan alfabe sorunu masaya yatırıldı. Takrir-i Sükün ertesi yönetim daha acun davranabilirdi. Kültür devrimi diye nitelenebilecek bir sürecin ilk halkasını Latin harflerine geçiş oluşturdu. Daha önce, takvim konusunda bir adım atılmıştı. Hicri ve Rumî takvim bırakılarak Miladi takvime geçilmişti. Keza "ezanî vakit" diye bilinen günü beş namaz

Ahmet Ağaoğlu
(Şuşa, 1869-
İstanbul, 1939)
— Türk siyaset
adamı, hukukçu,
yazar, gazeteci.

Yusuf Akçura,
(Ulyanovsk,
1876 - İstanbul,
1935), Türkçülük
akımının
önde gelen
temsilcilerinden
olan Tatar yazar
ve siyaset adamı.
Türk Tarih
Kurumu'nun
kurucu
üyelerindendir.
II. dönem
TBMM'de
İstanbul
milletvekili,
1935'te Kars
milletvekili
olarak mecliste
yer almıştır.

vaktine bölen zaman dilimleri bırakılıyor, yirmi dört saatlik Alafranga saat, "zevâlî vakit" benimseniyordu. Ancak, Miladî takvim II. Meşrutiyet yıllarında da gündeme gelmiş, Mebusan Meclisi'nde kabul görmesine karşın, Ayan Meclisi'nden geri dönmüştü. Zevalî vakit, demiryolları gibi dakikliği gerektiren kimi alanlarda zaten kullanılıyordu. Bu bağlamda Latin harflerine geçiş, çok daha köklü bir yapı değişikliğini simgeliyordu. Ardından okullarda Arapça, Farsça dersleri kaldırıldı; yerine Fransızca, İngilizce, Almanca dersleri konuldu. Bu süreç bir yönüyle yeni bir kimlik yaratmaya yönelik çabanın bir parçasıydı.

Ancak, 20'li yılların sonlarına yaklaşırken Atatürk siyasetten neredeyse tümüyle çekilerek zamanını büyük ölçüde kültür sorunlarına verdi. Gerek Türk Dil Kurumu, gerek Türk Tarih Kurumu, ardından Ankara'da kurulan Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi yeni bir toplum anlayışını gündeme getiriyordu. Bu süreçte Türk dili yeniden inşa edilecekti.

30'lu yılların ilk yarısında Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin kuruluşu ve dil alanında yapılan çalışmalar bir laboratuvar ortamı yaratmıştı. Bir lügat çalışması on beş yıla yakın sürmüştü. 1930'lu yılların ortaların-

da bir dizi yayın yapılmış, ama Türk Dil Kurumu'nun hâlâ bir lügati oluşmamıştı. Bir süre sözlük işlevi gören ufak el kitapçılarıyla yetinilmişti,⁶ Türk Dil Kurumu'nun ilk sözlüğü ancak 1945'te çıkacaktı. Bu arada üretilen sözcüklerin topluma mal edilmesi kolay olmuyordu. Bir kısmı tutmuştu; bazıları ise benimsenmemişti. Danıştay, yargıtay dilde yer etti, ama kamutay, bilgitay girişimleri sonuç vermedi. Kuşkusuz yerine koyduğunu sözcüğün toplumda ne ölçüde benimsendiği önemliydi. Örneğin meclis o denli güçlü bir sözcüktür ki, Cumhuriyet Türkiye'sinde onu tasfiye etmek ve yerine kamutayı kullanmak hemen hemen olanaksızdı. "Millet" sözcüğünün yerine "ulus" sözcüğü ihdas edilmiş, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin adı *Ulus* olmuş, ama o da millet sözcüğünü yerinden edememişti. Ayrıca millet sözcüğünün kendi içinde bir evrimi vardı; Meşrutiyet yılları aydını "Türk milleti" sözcüğünü kullanmamaya özen göstermiştir. Millet sözcüğü ilk evrede "cemaat" anlamına geliyordu ve gayrimüslimlere özgüydü. "Milel-i gayrimüslime" Müslüman olmayan cemaatler anlamına kullanılıyordu.

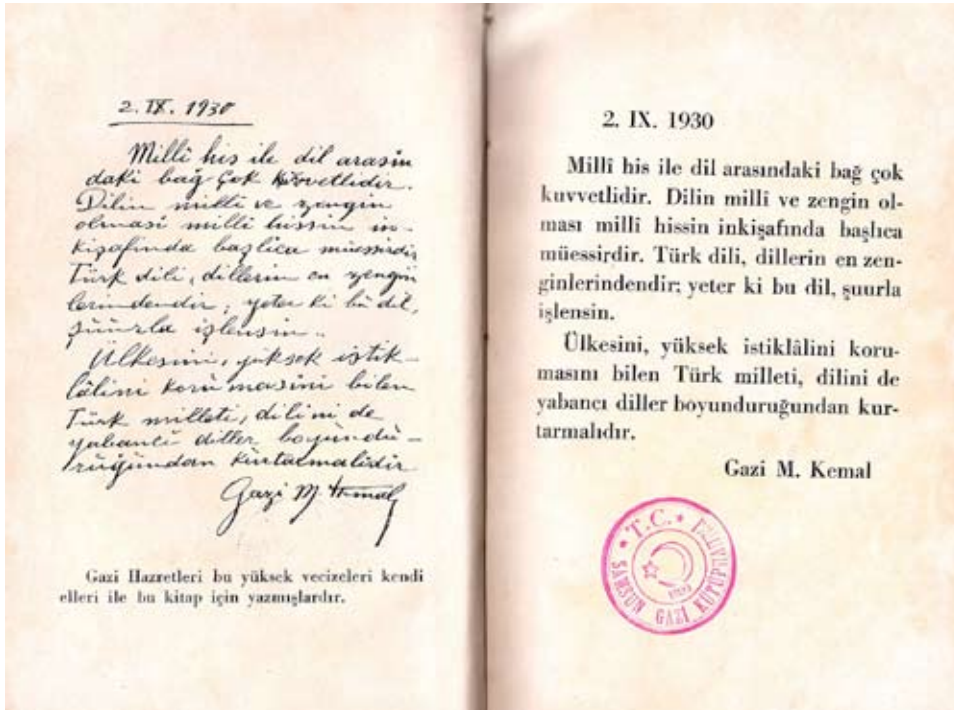
"RÖNESANS TÜRKÇÜLÜĞÜ" VE İLKÇİ MİLLİYETÇİLİK

Türkiye'de dil Tanzimat sonrası dö-

nüşüme uğramıştı. Bu dönem giderek kamuoyunun oluştuğu bir evreydi. Kitlelere dönük yayın organları yazı dilini güçlendirmişti. Bu evrede dilde anlaşılabilirlik ana kaygılardan biriydi. Ancak, ulus kimliğinin oluşmasında edebiyat ve dil alanlarında her ne kadar gerilere gidilebilirse de, kitlelere mal olmuş bir milliyetçilik ancak Balkan Harbi'yle birlikte gündeme geldi. Her ne kadar Tanzimat'tan sonra bir kamuoyu, o günkü terimle bir "efkâr-ı umumiye" başlamışsa da, aslında insanları bugünün moda sözcüğüyle daha "proaktif" kılan şey Balkan Harbi'ydü. Eğer bir Türk milliyetçiliğinden söz edilecekse, onun filoloji ya da dil ve edebiyat bağlamında temelleri Balkan Harbi ile birlikte gerilerde kaldı. Bundan böyle Türk milliyetçiliği kültürel evreyi aşmış, siyasal ve toplumsal bir harekete dönüşmüştü. Balkan Harbi böylece siyasal bağlamda milliyetçilik anlayışının fay hattını oluşturdu. Bir başka deyişle, Türkiye'de Milli Mücadele Balkan Harbi'yle başladı; Cihan Harbi'yle devam etti; Milli Mücadele'yle sonuçlandı. 1912'den 1922'ye uzun bir "saga"ydı; on yıllık bir savaştı; Türkiye tarihinin en uzun savaşıydı. Balkan Harbi, Cihan Harbi ve Milli Mücadele bir kimliğin oluşmasında bir bütünü oluşturdu. Savaşan kadrolar aynı nesle mensup-turlar. Bu "topyekûn" savaş yeni bir ulus kimliği arayışının temellerinin atıldığı dönemdir.

20'li yılların ilk yarısında daha bir "civic" arayış içinde olan milliyetçilik anlayışı 20'lerin ikinci yarısında Türk Ocakları'nın "ilkçi" ancak "aydınlanmacı" yörüngesine girdi. Bu, 30'lu yılların başına kadar sürdü. Kapatıldığı tarihte, Türk Ocakları Cumhuriyet'in kültür alanını kuşatan dernekti. Halk Fırkası'na oranla daha güçlü bir örgütsel yapıya sahipti. Ankara'daki Türk Ocakları merkezinin son derece organik bir yapısı vardı. Ancak, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 1927 kongresinde bir fay hattının ilk belirtileri ortaya çıktı. Türk Ocakları'nın başında Hamdullah Suphi vardı. Türk Ocakları'nın kapatılması özünde "Rönesans Türkçülüğü"nü sona ermesi anlamına geliyordu. *Türk*

Atatürk tüm yaşamı boyunca tek bir kitaba, giriş niteliğinde bir önsöz yazmıştı, Sadri Maksudî'nin *Türk Dili İçin* adlı kitabına.

Jurdu dergisinin içeriğinde bu, son derece barizdi. Kendi içine kapalı olmanın ve İslami-Türk kültür ögesinin varlığının ötesinde Avrupa'ya açılan bir boyuta sahipti. *Türk Jurdu*'ndaki Türkçülük hayli "aydınlanmacı" unsurlar taşıyordu. Daha önce Cihan Harbi yıllarında çıkan, daha sonra 20'lerin ilk yarısında da devam eden, İttihatçıların da desteklediği bir yaygın organı olan *Yeni Mecmua* her yönüyle Batı'ya açılım sağlayan bir dergidir. 1917'de Fransa ile savaşılırken Durkheim'in ölümü üzerine *Yeni Mecmua* neredeyse özel sayı sayılabilecek bir nüshayla Durkheim'i ebediyete yolcu etti.

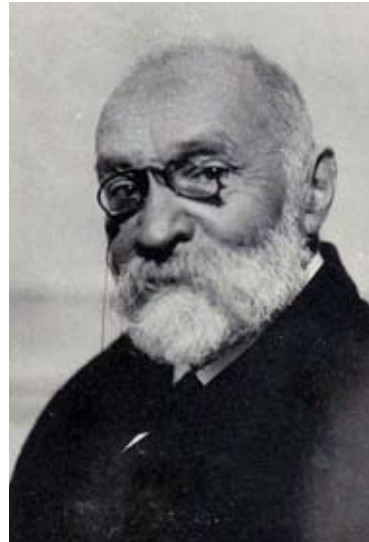
Aslında "Rönesans Türkçülüğü"nü romantik dönemi Cihan Harbi ile son bulmuştu. Dünya ölçeğindeki bu savaş sonrasında köklü dönüşümler yaşanmıştı. Batı'da 19. yüzyılın romantizmi sona ermiş, kapitalizm ve demokrasi, hatta din çökmüştü. Tanrı'ya inananlar, Cihan Harbi gibi bir insanlık dramını bir türlü izah edemiyorlardı. Savaş, inançları da büyük ölçüde köreltmmişti. Kimi çevrelerde Tanrı sorgulanmaya başlanmıştı. Türkiye'deki laikleşme sürecinin bir nedeni de o sırada antikerik hareketin tüm dünyada yaygın olmasıydı. Saltanatın ve hilafetin Milli Mücadele'deki tutumunun yanı sıra dünyada din alanında yaşanan travmanın da rolü vardı. Eğer savaş sonrası geçmişe dönüş gündemden tamamen silinecekse din konusunda da köklü bir tavır koymak gerekecekti. Milli Mücadele'yi gerçekleştiren kadroların hilafetin kaldırılması sonucu farklı çizgilerde mevzilenmesi bunun sonucuydu. Terakkiperver Fırka'nın ortaya çıkışı, Gazi'nin ona tavır koyuşu ve birbiri ardı sıra laik reformların gerçekleşmesi, bütün bunlar aslında siyasi bir kavga'nın uzantılarıydı. 1908 Devrimi'ni gerçekleştiren, Milli Mücadele'yi de götüren asker kadroların formasyonuna, okudukları kitaplara, düşünce yapılarına bakıldığında, birçoğunun Avrupa'daki gelişmelerin farkında oldukları anlaşılıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde en geniş coğrafyayı tanıyanlar askerlerdi. Trablusgarp'ta, Galicya'da,

Kafkaslar'da, Arabistan çöllerinde savaşıyor bu insanlar kan ve barutla yoğrulmuş, kıyıcı bir dünyanın gerçeklerini bilfiil yaşamışlardı.

TBMM VE AYDINLANMA

Türkiye Büyük Millet Meclisi yayınları iktidardaki kadroların Batı'yı, Batı aydınlanmasını ne denli özümlediklerini gösteriyordu. Batı literatüründen ilk kez akademik düzeyde içeriği zengin, ciddi kitaplar TBMM tarafından Türkçeye çevirtilip yayımlanacaktı. Bu dönemde çoğu Fransız III. Cumhuriyeti'ne mensup yazarlar Türkçeye kazandırılacaktı. Bunlar arasında özellikle Emile Durkheim ve Léon Duguit ayrı bir konuma sahiptiler. Sosyoloji ve hukuk, tarihle birlikte Cumhuriyet Türkiye'sinin üçlü sacayağını oluşturacaktı. Her ne kadar *Charles Seignobos* II. Meşrutiyet yıllarında çevrilmeye başlanmışsa da, yaygın bir okur kitlesine ulaşması ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleşecekti. Bunda Ali Reşad'ın bu yıllarda tarih camiasında etkinliğinin artmasının önemli bir rolü vardı. Emile Durkheim'in etkisi en azından 60'lı yıllara kadar sürdü. 60'larda Karl Marx, 70'lerde ise Max Weber literatürü Türkiye'ye girdi. Sosyolojinin üçlü sacayağı böylece tamamlanmış oldu. Ancak, 80'li yıllarda Foucault ile birlikte klasiklerden uzaklaşmaya başlanacaktı.

20'li yıllarda Türkiye Batı'ya zihniyet olarak da yönelmişti. Ziya Gökalp'in yaptığı medeniyet-kültür ayrımı artık

gündemden düşmüştü. Bunların aslında ayıramayacağı düşüncesi özellikle Atatürk'te hâkim görüştü. Atatürk bir anlamda Abdullah Cevdet'e daha yakın duracaktı. 1929 Buhranı 20'lerin Türkiye'sinde izlenen politikaların da yeni baştan değerlendirilmesine vesile olacaktı. Ekonomik bunalım beraberinde siyasi ve kültürel çözümsüzlük getiriyordu. Siyaset alanında Serbest Fırka ile yeni bir arayışa gidilirken, kültür alanında dil ve tarih ayrı bir önem kazanacaktı. Bu dönüşümde derin entelektüel birikimi olan iki Rusya göçmeninin rolü büyüktü. Bunlar Sadri Maksudi Arsal ve Yusuf Akçura'dır. Her ikisi de Cumhuriyet'in 30'lu yıllardaki düşünsel yönelimin arka planında yer alan düşünürlerdi.

Harf, dil ve tarih Türkiye'de kültür devriminin üçlü sacayağı idi. Bu üç hamlede de Atatürk'ün kararlı tavrı önemli rol oynadı. Günümüz Türkiye'sinde kültürel kimlik bu üç devrim sonucu oluştu. Doğal olarak bu üç atılımın zaman içinde geçirdiği süreçler farkı oldu. Her şeyden önce Harf Devrimi, çok kısa sürede gerçekleştirilen, bir anlamda anlık sayılabilecek bir olguydu. Türkiye üç ay içinde harflerini değiştirmiş, bundan böyle Latin harfleri zorunlu kılınmıştı. Atatürk'ün karizmatik kimliği karşısında muhalefetin sesi cılız çıkmıştı. Keza, dil ve tarih devrimleri gündeme geldiğinde de kimi çevrelerde muhalefet oluşmuştu. Atatürk'ün ödün vermez tavrı karşısında bu alanlarda da muhalifler susmak zorunda kaldılar. Ancak, kısmen 1938 ertesine ve özellikle 1946 sonrası tavır koyabildiler.

Dil ve tarih dönüşümlerinin ilki dilde başladı. Harf Devrimi için yol açılırken, bir kanunla iki ayrı heyetin kurulmasına karar verilmişti. Bunlardan ilki Talim Terbiye Heyeti, diğeri Dil Heyeti idi. Dil Heyeti'nin görevi yazım ve dil bilgisi kurallarını belirlemektir. Talim Terbiye kısa sürede faaliyete geçirildi. Dil Heyeti ise bir türlü kurulamamıştı. Ancak her yıl bu heyet için bütçede ödenek yer almıştı. Atatürk 1928 yılı başında kararını vermiş ve Latin harfleri sorununun

Charles Seignobos (Lamastre 1854 - Ploubazlanec 1942). **Charles Seignobos** II. Meşrutiyet yıllarında çevrilmeye başlanmışsa da, yaygın bir okur kitlesine ulaşması ancak Cumhuriyet'in ilk yıllarında gerçekleşecekti.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu (Kahire, 1889 – Ankara, 1974). Dil Heyeti'nde Atatürk öncelikle kendi belirlediği dört kişinin yer almasını istemişti. Bunların arasında Yakup Kadri vardı.

incelenmesi için bir komisyon kurulmasını istemişti. Maarif Vekili Mustafa Necati, bütçedeki ödeneği hatırlayarak kâğıt üstünde var olan Dil Heyeti'ni bu işle görevlendirmişti. Dil Heyeti'nde Atatürk öncelikle kendi belirlediği dört kişinin yer almasını istemişti. Bunlar Falih Rıfkı (Atay), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), Ruşen Eşref (Ünaydın) ve Ahmed Cevat (Emre) idi. Atatürk bu emri verdiği sırada rastlantısal olarak yanında bulunan Hariciye Vekili Tevfik Rüştü (Aras), bakanlığın çalışanlarından İbrahim Karantay'ın da heyete dahil olmasını önermişti. Aslında Harf Devrimi'ne taraftar olanların sayısı o tarihlerde sınırlıydı. Vekil Mustafa Necati'nin de gönlü bu tür bir devrimden yana değildi. Nitekim, şahsi kararı ile Latin harflerinden yana olmayan Mehmed Emin (Erişirgil), İhsan (Sungu) ve Ragıp Hulusi'yi de

vardı. "Vücut", "beden" sözcükleri bilinmiyordu; "gövde" kullanılıyordu. "Lâzım" yoktu; "gerek" vardı.

Sadri Maksudi, Yusuf Akçura gibi pan-Türkist görüşlere sahipti. Türk birliğine inanıyor ve bütün Türklerin aynı dili konuşmasını, ortak dilin, doğal olarak, Osmanlı Türkle-

hem de *İkdam* gazetesi yayınlamıştı. Sadri Maksudi, Türk dilinin yönünü kuzeye çevirmesi gerektiğini söylüyordu. Türk dili "Arabî ve Farsî kelimeler bataklığında yuvarlandıktan sonra, Türk'e, Bilge Han, Kaşgarî ve Has Hacip dilinden" ilham almasını öneriyordu. Türk ulusu çağdaş dilini bu kaynaklardan güç alarak inşa edecekti. "Türkçülük" siyasetinin en doğal, en kutsal boyutu şüphesiz dilde Türkçülük'tü.

Bu konuşma kimi çevrelerde yankı uyandırmakta gecikmedi, *Vakit* gazetesinin 9 Ekim 1925 günlü sayısında Mehmet Asım'ın "Lisanda Türkçülük" başlıklı bir yazısı yer alacaktı. Sadri Maksudi'nin konuşmasının metnini *Türk Jurdu*'nda okumuş, Türk dilinin bilinçli bir surette "tasfiye"sini sağlamak için bir akademiye ihtiyaç olduğunu görmüştü. Mehmet Asım'a

Türk dilinin evrimini antropolojik veriler ışığında anlama çabası yabana atılacak bir uğraş değildi. Ancak, bu çabalar sadeleştirme süreciyle birlikte siyasi arenada sert eleştirilere uğradı ve bayağılaştırıldı. Dil alanındaki gelişmeler 30'lu yılların kültüralizminin önemli bir uzantısını oluşturdu. Her türlü aşırılıklara karşın bugünün bilim dünyasında kullanılan sözcüklerin büyük bir kısmı bu tarihlerde üretildi.

bu heyete dâhil etmişti. Ancak kimi çevrelerden gelen muhalefete rağmen Latin harfleri benimsenmişti.

SADRI MAKSUDİ VE DİL DEVRİMİ

İşte bu sıralarda, Harf Devrimi ertesinde Dil Devrimi gündeme gelecekti. Devrimin başını ise Kazanlı bir aydın, Sadri Maksudi (Arsal) çekecekti. Sadri Maksudi, daha Rus Parlamentosu'nda üye iken, ünlü dil bilgini Radloff'la yakın ilişki kurmuş, onun yakın çevresinde bulunmuş, Türk diline tutkuyla bağlanmıştı. Dilin sadeleştirilmesinden yana olan çevrelerde İslamiyet'in kabulünden sonra Arapça kelimelerin Türk dilini istila ettiği görüşü hâkimdi. Sadri Maksudi'nin anadili Kazan lehçesi de Arapçadan nasibini almış Türk lehçesiydi. Öz Kazak lehçesinde "siyah" ve "beyaz" yoktu; "kara" ve "ak"

rinin dili olmasını diliyordu. Ancak, Osmanlıca da Arapça sözcüklerinin istilasına uğramıştı. Bu kaygılarla, melez birer ulus olan Fransızlarla İngilizlerin dışındaki ulusların, Almanların, Rusların, Finlerin, Arapların, hatta İtalyanların dillerini incelemiş ve bu dillerin sürekli sözcük üreterek uygar birer dil ortaya koyduklarını inanmıştı. Sadri Maksudi'ye göre aynı yöntem Türk dili için de izlenmeliydi. Arapça ve Farsça sözcükler atılmalı, Öz Türkçe sözcüklerden oluşan uygar bir dil yaratılmalıydı. Yıllardır bunun düşünüyordu.

Sadri Maksudi, 1924'te Sorbonne'da öğretim görevlisi iken Türkiye'ye konferanslar vermek üzere geldiğinde, konuşmalarından birini "Lisanların İnkişaf ve Tekâmülünde Akademilerin Rolü"ne ayırmıştı. Bu konuşmanın metnini hem *Türk Jurdu*,

göre, Sadri Maksudi'nin yazısı Türkçülüğü ideal kabul eden Cumhuriyet yönetiminin her uygar ulusta olduğu gibi, Türkiye'de de, bilimsel ve uygar bir dil kurma işine koyulmak için, dil ve tarih uzmanlarından oluşan bilimsel bir heyete, bir akademiye ihtiyacı olduğunu kaydediyordu.

Sadri Maksudi, Türkiye'ye göçüp Ankara Hukuk Mektebi'nde görev aldıktan sonra da dil sorunuyla yakından ilgilendi. Bu arada Dil Heyeti kurulmuş ve Harf Devrimi gerçekleştirilmişti. Heyette yer alan üyeleri Sadri Maksudi Türk Ocakları'ndan tanıyordu. Bu insanlar kendi alanlarında değerliyler; ama ne dillerin tarihini biliyorlardı, ne de Türk dilinin tarihini. Dilbiliminden, morfolojiden haberleri yoktu. Bu arada Sadri Maksudi Dil Devrimi üzerine çalışıyor, *Milliyet* gazetesinde yayınlanmak

üzere "Lisan ıslahı meselesi" başlığını taşıyacak bir yazı dizisi hazırlıyordu. Yazı dizisi 28 Eylül 1928'den itibaren yayınlandı.

Bu arada Latin harfleri de tartışmaya açılmıştı. Yeni alfabe Sadri Maksudi için de tartışma götürürdü. Ona göre bu alfabe Türk fonetiğine uygun değildi ve İstanbul Türkçesinin ahenğini bozabilecek nitelikteydi. Latin alfabesine uzun zamandır taraftar olan Abdullah Cevdet'in o sırada, Latin harflerinin yetersizliği üzerine bir yazısı yine bu tartışma ortamında yayınlanmış ve yazar Arapça sözcüklerdeki kimi harflerin yeni alfabede karşılıksız kaldığını söylemişti. Gazi, bu eleştiriye dolaylı yoldan yanıt vermiş ve Türkçeye karışmış, ancak atılması zaman sorunu olan yabancı sözcüklerin hatırı için Türk alfabesine harf ilavesine karşı çıkmıştı. Bu görüşünü Gazi şöyle ifade etmişti: "Lisanımıza karışmış ve fakat atılması zaman meselesi olan yabancı kelimelerin hatırı için Türk alfabesine harfler ilâvesini asla münasip görmem." İşte bu satırlar Sadri Maksudi'ye güç vermiş, Gazi'nin yukarıdaki satırları *Milliyet*'te yayınlanmakta olan dizinin altıncı yazısından itibaren, ikinci başlık olarak yer almıştı.

Sadri Maksudi'nin gayretleri zaman zaman Dil Heyeti'ne başkanlık eden Başvekil İsmet Paşa'nın da dikkatini çekmiş ve 1929 yılı başlarında Sadri Maksudi'ye Dil Heyeti üyeliği önermişti. Bu arada Dil Heyeti genişletilmiş, Reşat Nuri, İbrahim Alâeddin Gövsa, Besim Atalay, İsmail Hikmet de bünyede yer almıştı. Sadri Maksudi, her nasılsa, bu heyette görev almaya yanaşmamıştı. Ona göre, heyet alfabe işinde başarı gösterememişti; dil konusunda da sonuca varabilecek bir heyet intibasını uyandırmıyordu. Bu heyetin er geç dağıtılacağını ve yeni bir yapılanmaya gidileceğini umuyordu. *Milliyet*'te yayınlanan yazıları ses getirmiş, bunları bir an önce kitap haline getirmeyi amaçlamıştı. Bünyesinde yer aldığı Türk Ocakları da bu çalışmayı basmayı üstlenmişti.

Sadri Maksudi'nin yazı dizisini iz-

leyenler arasında Gazi de vardı ve bunlardan etkilenmişti. Nitekim Fahri Rifki da *Çankaya* adlı eserinde bunu dolaylı bir biçimde ima etmişti. Türkçenin bağımsız bir bilim ve edebiyat dili olabileceği kanısı, "Türkçülük gururu ile göğsü durmadan kabarıp inen" Atatürk'e büyük şevk vermişti. Dil sadeleştirilmesi üzerine

yazanlar öz ve ileri bir Türkçe zenginliği üzerine Gazi'nin o denli merakını uyandırmışlardı ki bir dil devrimi denemeye değerdi.⁷ Yazı dizisi sona erdikten sonra, 1928 yılında Gazi, Sadri Maksudi'yi Çankaya sofrasına davet etmeye başladı; kendisine büyük iltifatta bulundu.

YÖRÜNGE KİTAP: TÜRK DİLİ İÇİN

Sadri Maksudi, bundan cesaret almıştı ve makalelerden kitaba dönüş-türdüğü ve *Türk Dili İçin* adını verdiği kitabının basımı bitmek üzereyken Riyaset-i Cumhur Umumî Kâtibi Tefik Bey'e Gazi'ye iletilmek üzere bir mektup yazmıştı.⁸ Bu mektuba Türk dilinin tarihini aydınlatan, dil reformu için önemini açıklayan 450 sayfalık kitabının kimi bölümlerinden alınmış özetleri eklemiş ve Gazi'den kitabı için "vecizevi üslûpla" yazılmış birkaç satır istemişti. Bu vecize, kitabın başına ve kapağına konacaktı. Gazi yanıtında bir değil, birkaç vecize, bir çeşit önsöz göndermişti. Metin şöyleydi:

"Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin millî ve zengin olması millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zen-

ginlerindedir; yeter ki bu dil, şuurlu işlensin. Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır – Gazi M. Kemal."

Gazi tüm yaşamı boyunca bir tek kitaba önsöz sayılabilecek bir vecizeler dizisi yazmıştı; o da bu kitabın başındaydı. Kitabın ilk sayfalarında kuşe kağıt üzerine karşılıklı olarak Atatürk'ün orijinal el yazısı klişesi ve matbu metin şeklinde yer alan bu kısa metin 2 Kasım 1930 tarihini taşıyordu. Sadri Maksudi'nin kitabında Atatürk'ün herhangi bir özdeyişi alınıp kitabın başına konulmamıştı. Atatürk bu metni bizzat bu kitap için kaleme almıştı. Nitekim metnin altında "Gazi Hazretleri bu yüksek vecizeleri kendi elleri ile bu kitap için yazmıştır" notu yer alıyordu. İleriki yıllarda bu satırlar dile odaklanan çalışmalarda, Dil Kurumu ve başka yayın kurumlarının bastıkları eserlerde kaynak gösterilmeksizin Atatürk'ün özdeyişi olarak kullanıldı.⁹ Sadri Maksudi Arsal'ın kızı Adile Ayda, babasının yaşamöyküsünü anlattığı *Sadri Maksudi Arsal* başlıklı eserde bu önsözün gelişigüzel kullanılmasını eleştirecekti.¹⁰ Gazi'nin ileriki yıllarda dil alanında gerçekleştirdiklerini anlayabilmek için başvurulması gereken temel yapıt işte Sadri Maksudi Arsal'ın *Türk Dili İçin* başlıklı bu kitabıydı. 30'lu yıllardaki Dil Devrimi'ni tetikleyen başyapıt bu kitaptı.

İlginçtir, Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti neşriyatı olarak Millî Seri sayı 1 olarak çıkan bu kitap Eylül 1930 sonunda yayınlandı. Geniş bir yankı uyandırdı. *Hâkimiyet-i Milliye*, *Vakit* ve *Cumhuriyet* gazeteslerinde tanıtım yazıları çıktı. Bugüne değin Türk dili üzerine yazılmış en değerli eserler arasında yer alan bu kitap bir daha basılmadı. Yıllar sonra Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri* adlı kitabında Sadri Maksudi'nin eserinin Atatürk'ün beğenisini kazandığını ve 30'lu yıllarda yabancı sözcüklere karşılık bulma girişiminin hızlanmasına neden olduğunu kaydedecekti."

Kitapta, Gazi'nin kısa "önsöz"ünü,

Carl Brockelmann (Rostock, 1868 - Halle (Saale) 1956). Alman kökenli 20. yüzyılın çok önemli doğu bilimcisi ve Sâmî dilleri bilgini.

dönemin en ünlü şarkiyatçılarından ve dilbilimcilerinden Breslau Üniversitesi Profesörü Carl Brockelmann'ın uzun önsözü izliyordu. Carl Brockelmann (1868-1956) çağının en ünlü Semitik diller uzmanı ve oryantalistiydi. Eski Türk lehçelerine dair son derece değerli makaleleri ve eserleri vardı. Almanya'da Rostock'ta doğmuş, Breslau, Berlin ve 1903'ten itibaren Königsberg üniversitelerinde akademik yaşamını sürdürmüş, geniş bir ilgi alanı olan, tükenmez enerjiye ve inanılmayacak ölçüde kuvvetli belleğe sahip bir bilim insanıydı. Alman akademisinin örnek tipiydi. Şarkiyatçılığı dört alana uzanıyordu. Bu alanlar Süryani, Arap ve Türkiye çalışmalarıyla Semitik dillerdi. Kısaltılmış şekliyle GAL diye bilinen *Geschichte der arabischen Literatur (Arap Edebiyatı Tarihi)* adlı eserin ilk baskıları 1898'de Weimar ve 1902'de Berlin'de yapılmıştı. Bibliyografik yazınla bütünleştirilmiş ve yazma kataloglarından alınmış bilgi repertuarıydı. İlk iki cilde 1937-1942 yıllarında üç cilt daha eklendi ve 1943-1949 yıllarında ilk iki cildin güncellenmiş baskıları çıktı. Daha sonra tüm ciltler Leiden'de Brill tarafından beş cilt olarak yayımlandı ve bugüne kadar Brockelmann'ın GAL'i aşılamadı. Türk dili üzerine yazdığı *Mitteltürkischer Wortschatz nach Mahmūd al-Kasgaris Divan Luğat at-turk* ise klasikler arasında

yerini almakta gecikmedi. Brockelmann ayrıca *Syrische Grammatik mit Litteratur, Chrestomathie und Glossar* (1899), *Semitische Sprachwissenschaft* (1906), *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen*. 2 cilt (1908-1913), *Lexicon syriacum* (1928), *Arabische Grammatik* (1941) ve *Abessinische Studien* (1950) adlı eserleri yayınladı. Brockelmann 1956 yılında Doğu Almanya'da Halle/Saale'de öldü.¹² Carl Brockelmann'ın eserleri Türkiye'de de iyi biliniyordu. *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi Neşet Çağatay'ın çevirisıyla Türkçeye kazandırılmıştı.*¹³

Bu denli seçkin bir dilbilimci ve oryantalistin Sadri Maksudi'nin kitabı-

na önsöz yazması son derece önemli bir ayrıcalıktı. *Türk Dili İçin* üç önemli şahsiyeti bir araya getiriyordu. Dilbilim alanında dünyanın en seçkin bilim insanlarından Carl Brockelmann, İslam öncesi Türk tarihi ve hukuku alanında dönemin en seçkin siması ve dil reformu gerekçelerini Türkiye'ye taşıyan Sadri Maksudi ve dil reformunu gerçekleştirecek Gazi Mustafa Kemal.

CARL BROCKELMANN VE TÜRK DİLİ

Brockelmann'ın *Türk Dili İçin* yazdığı sekiz sayfa tutan önsözü ulus kimliği ile dil arasındaki bağı kuruyordu. Dil, Brockelmann'a göre, bir ulusun özelliklerinin sadık aynasıydı. Ulus, ulusal benliğini, ulusal saygınlığını bilinçli bir şekilde idrak etmedikçe, siyasal ya da manevi açıdan kendisinden üstün olan yabancı ulusların kültürel etkisine ve bu kültürlerin aktarıcısı olan yabancı sözcüklerinin istilasına engel olmak gerektiğini kavrayamazdı. Alman ulusu tarihte iki kez Fransız kültürünün üstünlüğü önünde baş eğmek zorunda kalmıştı. İlk önce Ortaçağ'da, toplumsal yaşamı ve uygarlık anlayışını şövalye sınıfının belirlediği evrede bu dış etkiyle karşılaşmıştı. Fransız etkisi, kadınlara karşı nezaket usullerinde, aşk şiirlerinde gündeme geliyordu. Bu feodal dönemde Almanya'nın toplumsal yaşam diline bol miktarda Fransız-

Dil Devrimi ve Larousse'un Çevirisi Öyküsü

Falih Rıfki Atay 1928'de Alfabe Komisyonu'nun Dil Komisyonu'na dönüştürülmesinden sonraki gelişmeleri şöyle anlatır:¹⁶

"Dil meselesi ilk önce Başvekil İsmet Paşa'nın bir parolası ile doğmuştur. İsmet Paşa:

- Larousse'un bir Türkçesini yapınız diyordu.

Başvekilin iddiası sade idi: İki ciltlik Larousse lügatinin kelimeleri Türkçede karşılmalıdır.

Eski Fransızca-Türkçe lügatlerdeki karşılıklardan haylısı kelime değil,

tariflerdir. O kadar zengin sandığımız Osmanlıca, Batı ilim ve kültür dilleri arasında değildi. Batı dilleri ile tam bir karşılaştırma tecrübesi geçirmemişti. Larousse tercümesine başlanınca, Osmanlıcanın fakirliği hemen meydana çıktı. Birçok kelimeye ihtiyaç vardı. Bunlar ya eski metinlerde bulunacak yahut yeniden yapılacak. Kelime arayışlarında ve yapışlarında Arapçaya bağlı kalmak kimsenin hatırına gelmediği için 'yeni'yi Türkçede arıyorduk. Komisyon üyelerinin bir kısmı Türkçe kelimeleri toplamak vazifesini üzerlerine aldılar.

Larousse tercümesi pek yavaş yürümekte idi. Komisyon üç dört yıl içinde bir alfabe kitabı ile yeni imlâyı öğretmek için bir küçük gramer, bir de imlâ lügatinden başka eser vermemiştir. Atatürk Türkçülerin bu münasebetle öz

dil zenginlikleri hakkındaki iddialarıyla bulunan yeni kelimelerle ilgileniyordu. H. G. Wells'in tarihi de onu Türkçülerin tarih anlayışına ısındırması.

Türklerin bize öğrettiklerinden başka türlü bir tarihi olduğu ve Türkçenin bağımsız bir ilim ve edebiyat dili olabileceği kanısı, Türklük gururu ile göğsü durmadan kabarıp inen Atatürk'e büyük bir şevk verdi. Biraz zorlama da olsa, Türkler onulmaz aşağılık duygusundan, yani bir medeniyet tarihleri ve bir ilim ve edebiyat dilleri olmadığı tevakkülünden kurtulmalı, hattâ bu aşağılık duygusunu, medeniyete ve ilme hizmet eden başlıca milletlerden olmak üstünlüğü duygusu ile değiştirmeli idiler. Böyle bir duygu değiştirmede Arapça kadar zengin ve sağlam temelli bir dilleri olduğuna inanmaları da şart idi."

ca kelime girmişti. İkinci kez ise, Otuz Yıl Savaşları'ndan sonra, Fransızların Almanlara siyasal bağlamda üstünlük kurması sonucunda Alman dili "yabancılaşma" sürecine maruz kalmıştı. İlk devirde, Fransa'dan gelen kültür akımının etkisi Alman ulusunun ancak üst tabakalarında görülmüştü. Oysa ikinci devirde Fransız etkisi toplumun hemen tüm tabakalarında etkisini göstermişti. Eskiden, ancak prenslerin saraylarında, şövalye şehirlerinde etkin olan Fransız kültür ve medeniyeti ikinci devirde kentler aracılığıyla bütün Almanya'da hüküm sürmeye başlamıştı. İlk dalganın etkisi şövalye çağının sona ermesiyle giderilebilmişti; oysa ikinci akımın sonucunun ve etkilerinin giderilebilmesi için uzun süren bilinçli bir çaba gerekecekti.

Almanya'da yabancı bir kültürün etkisine maruz kalmanın ulusal şeref ve saygınlığa karşı bir hal, bir düşkünlük olduğu hissedildiğinde durum değişmişti. Alman ulusu, benliğini tarihin derinliklerinde aramaya koyulmuştu. Ataların mirası olan dilin paklığını, Almancanın saflığını yeniden kurgulamak isteği ve eğilimi doğmuştu. 17. yüzyılın dil dernekleri bu alanda büyük çaba sarf etmişti. Bu yüzyıllar boyu sürgit devam etmiş, 20. yüzyılda dahi dil dernekleri kutsal bir amaç saydıkları Alman dilinin saflığını, paklığını ve arılığını koruma çabalarını sürdürmüşlerdi. Hatta bu dernekler belki gereğinin ötesine gitmişlerdi. Bununla beraber, bu derneklerin Alman halkına yaptıkları büyük hizmetleri ve vardıkları olumlu sonuçları hiç kimse inkâr edemezdi. Kuşkusuz çok eski devirlerde halk diline girmiş, yabancı olduğu büsbütün unutulmuş sözcükler yerine, mutlaka yeni sözcük üretmek doğru bir yol olmasa da, bir şey muhakkaktı: Ulus dilinde kolaylıkla muadillerini bulmak ya da yaratmak mümkün olduğu halde, yabancı sözcükleri kullanmaya sevk eden en büyük amil, sözcük aramak, terim yaratmak konusunda tembellik ve dilin saflığı sorununa karşı kayıtsızlıktı.

Brockelmann'a göre, Türklerde de dilin gelişimi Alman dilinin evrimine benzer bir görünüm arz ediyordu.

Türkler Orta Asya'da yaşadıkları zaman Doğu'daki Çin ve Batı'daki İran uygarlıklarının etkisine maruz kalmışlardı. Bu iki ulusun da Türklerin diline etkisi görülmüştü. Bir yandan Hanların kibir ve övünme eğilimi, diğer yandan komşu yabancı ulusların yönetim biçimlerine özenme gereği Türkleri Çince, Acemce unvanlar taşımaya, yabancı dillerden alınmış devlet yönetimine ve memuriyetlere dair deyimleri kullanmaya sevk etmişti. Ancak ulusal bilinç sahibi Türk kabileleri, küçük bir kısmı dışında, dışarıdan gelen bu unvan ve yönetim tabirlerini benimsemedi. Bu tür terimler Türk boylarının dillerinde yabancı kaldı. Türk dilinin sağlam yapısını, biçim zenginliğini, ahengini bozmadı. Ama ne zaman ki, Batı'ya göçler sonucu ileri uygarlıklarla temasa geçtiler, işte o zaman iş başka şekil aldı. Göçebe ve basit yaşama alışmış

Türklerin ruhu üzerinde bu uygarlıkların etkisi büyük oldu. Arap bilim ve fenlerinin çekiciliği, İran fesahat ve belagat yöntemlerinin, edebiyatının etkisi karşısında dayanamadı. Selçuk, Timur ve Osmanlı hanedanı devirlerinde saray mahfilinde Türk âlimleri, Türk edip ve şairleri Arap ve Acem âlim ve yazarlarıyla temasa geçtiler ve Arap ve Acem dilinde birçok alanda onlarla rekabet etmeye başladılar. Türkler bu başarıdan gurur duysalar, iftihar etseler de, bu başarı, bu "harsî çiçek açma", Türk halkının kendi ruhunda mevcut olan değerlerin, yeteneklerin gelişimi paahasına, ulusal kültür ve medeniyet kaynaklarının kuruması paahasına kazanılmış oluyordu.

Osmanlı devrinin erken dönemi tarihçileri ve şairleri büyük babalarından kalma dilin temizliğini, saflığını, arılığını saklamaya bir dereceye kadar çalışmışlarsa da, ileriki yıllarda Osmanlı aydınları Arapçada kullanılan ıstılahları, Fars edebiyatındaki sahte yaldızlı, parlak sözcükleri, iğreti terkipler ve düzme tabirleri Türkçe yazılarında ve hatta gündelik yaşam lisanında kullanmayı zarafet alameti, temeyyüz emaresi olarak gördüler. Türkçe sözler yerine bunları kullanmayı daha kolay buldular. Böylece iki yüzyıl sonra Aşıkpaşazade dili aydın Türkler için yabancı bir dil oluvermişti. Türk'ün taşrada, köylerde saklanan eski, güçlü ve canlı ulusal diline kentliler burun kıvırıyor, bu dili "kaba dil" olarak görüyorlardı. Bu gelişmeden kaçınmak mümkün değildi. Zira bu gelişme bütün İslam âlemini, İslam uluslarını birbirine bağlayan yabancı kavimlerin istila ve etkisine rağmen baki kalan iman ve din birliğinin sonucuydu.

19. yüzyıla birlikte yeni bir dalga söz konusuydu. Doğu uygarlığı güç yitirmiş, Batı uygarlığının etkisi altına girmeye başlamıştı. Özellikle Türklerde Fransız kültürü, Fransızların yaşam değerleri etkin oluyordu. Bunun sonucunda zaten öteden beri Arap ve Fars sözcüklerinin boyunduruğu altında bulunan Türk dili bu sefer Fransız kültürü ve dilinin kuşatması altındaydı. Böylece Türk dilinin özgün-

Agâh Sırrı Levend ve Türk Dili İçin

1930'da Prof. Sadri Maksudi Arsal'ın *Türk Dili İçin* adlı bir eseri çıktı. Yazar bu eserinin başında, "dili değiştirme" sorunu ile "dili düzeltme" işinin ayrı olduğunu söylüyor, vaktiyle Arap ve Fars dillerinin etkisi altında kalmanın "dili değiştirme" işi olduğunu kaydederek, "dili düzeltme" işinden neyi belirtmek istediğini şu cümlelerle açıklıyordu:⁵ "Bir milletin halk dilinde, halk edebiyatında kullanılmakta olup fakat türlü sebepler neticesinde münevverler lisanında istimali metrük olan sözleri toplamak, dizmek, bu sözlere edebî ve ilmi eserlerde yer vermek, bu sözlerden dilin sarf ve nahiv kaidelerine uygun bir surette yeni edebî ve ilmi ıstılahlar yaratmak, bu ıstılahları yabancı milletlerin dillerinden alınmış sözler yerine koymak." Bu satırlar "dilde sadeleşme" konusunda o zamanki genel eğilimi gösterir. Atatürk eseri beğenmiş ve hakkındaki düşüncelerini küçük bir yazı ile bildirmiştir. Yazı şu cümlelerle bitmektedir: 'Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır.' Atatürk'ün bu beğenisi, yabancı kelimelere karşılık bulmak işinin hızlanmasının nedeni oldu.

lügü, benliği, bağımsızlığı büsbütün yeni bir tehlikeye maruz kalacaktı. 19. yüzyılın sonlarına doğru yabancı dillerin Osmanlı diline etkisi, yabancı sözcüklerin Türk dilini istilası, geçmişte yabancı dillerin Alman dili üzerindeki etkisinden, Alman dilinin yabancılaşmasından daha derindi. Bu nedenle "milletperver" Türklerin dillerini ayıklama ve Türkçeleştirme amacını güden çabaları, daha köklü ve daha çabuk sonuç verir oldu ve beklenmedik ölçüde başarılı oldu. Yabancı dillerin etkisinden ve bu dillerden çıkarsanan düzme nefaset anlayışından kurtulmuş yeni Türk diline uygun yeni bir edebiyat yaratmak gerekiyordu. Türk ulusunun görevi kendi benliğine uygun bir kültür inşa etmektir; bu ise siyasal bağımsızlıkla

si düşünülemezdi. Luther, *Tevrat* ve *İncil*'i Almancaya çevirdiği zaman sözcükleri halkın yaşayan dilinden almaya, halkın dilinden yazı dili yaratmaya nasıl çalıştıysa, yeni Türkiye'de de yeni bir yazı dili yaratmak için, Anadolu'da halk dilinde, halk lehçelerinde kullanılan söz ve ifade usullerini incelemek ve saptamak gerekiyordu. Anadolu lehçelerinde mevcut olan söz hazinesini toplamakla da yetinilmemeliydi. Anadolu halkının şiirlerini, türlü ananelerini, kısaca, halkın bütün kültürel ürünlerini toplamalı ve yazıya aktarmalıydı. Bunlardan tüm ulus bireylerinin yararlanmasını sağlamak gerekiyordu.

Tüm bu hazineler toplanıp yayınlandığı zaman öz Türk dilinin değerini

Latin harflerini kabul etmeyi zorunlu görmüştü. Bunu kendine özgü azim gücü ve enerjisiyle hayata geçirmişti. Şimdi Türk dilini yeni harflere uygun bir surette geliştirmenin yolu bulunmalıydı. Brockelmann önsözünü bitirirken, Sadri Maksudi'nin çalışmasına da değiniyor, derin bir inceleme sonucu ortaya çıkan kitabın Türk dilinin gelişim tarihini ve bugünkü durumunu geniş bir açıdan "tahlil ve tetkik" ettiğini söylüyordu. Sadri Maksudi, Türk dilinin ıslahı ve gelecekte Türk'e edebî dil yaratma yolları hakkında dikkate şayan fikirler ileri sürüyor, göz önünde bulundurulması gereken önlemler teklif ediyordu. Brockelmann'ın önsözü şu satırlarla son buluyordu: "Yeni Türkiye'de müellifin fikir ve dileklerinin müsait bir

Türk Dili İçin'in "başlangıç" bölümünün ilk paragrafında şöyle ifade ediliyordu: "Bu kitabın mevzuu ve gayesi Osmanlı devrinden kalma yazı dilini düzeltmek, yabancı sözlerden ayırtlamak ve öz Türkçe söz köklerinden bir edebî ve ilmî dil yaratmak gerekliliğini ispat etmektir." Bunu gerçekleştirmek için yazar, önce Türklerden başka büyük ulusların dil tarihinden örnekler veriyordu. Büyük ulusların yalnız kendi dillerindeki söz hazinesi yardımı ile nasıl uygar bir dil yarattıklarını, dillerini ayıklamak için ne tür önlemler aldıklarını gösteriyordu. Bu, Türkçe için de geçerliydi. Türkçede bilim ve yazı dili Arap ve Fars dillerinin boyunduruğu altındaydı. Osmanlı devrinden kalma bu yazı dilinin ulusal ve "demokratik" Türkiye'nin dili olarak kalması düşünülemezdi.

elde edilebilecekti. Ancak, yüzyıllarca sürgit devam etmiş olan yabancı kültür etkilerinden bir hamlede kurtulunamazdı; bunun sakıncaları da olabildi. Yetenekli, amaca müdrik, bilinçli öncülerin rehberliği gerekiyordu. Nitekim Mehmed Emin (Yurdakul), Ziya Gökalp beyler bu amaç için çaba sarf etmiş ve başarı göstermişlerdi. Bu alanda gerçekleştirilecek dönüşümler için zemin oluşturmuşlardı. Bugün, onların başladıkları bu işi halkın ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak itinayla sürdürmek gerekliydi.

Türkiye gibi "demokratik" bir devlette, aydın küçük bir zümrenin kendi dilini, ifade şekillerini, bütün halka kabul ettirmek iddiasında bulunma-

bilen zevk sahibi yazarlar, pek çok güzel sözcükler, deyimler, pek çok edebî ifade usulleri ortaya çıkaracaktı. Edebiyat aracılığıyla bu sözcükler, bu ifade tarzları, toplumun diline karışacak, yazı dilinde de kullanılabilir olacaktı. Bununla da yetinmemeliydi: Anadolu lehçelerinde unutulmuş sözcükler yerine eski Türk lehçelerinden alınmış sözleri yazı dilinde kullanmak yoluyla, bu sözleri yeniden yaşatmak gerekiyordu. Bu, yazı dilinin zenginleşmesi ve bağımsızlığı açısından çok yararlıydı; çok önemliydi.

Brockelmann'a göre burada görev Gazi Mustafa Kemal'e düşüyordu. Gazi, ulusunun uygar Avrupa ulusları arasına girmesini kolaylaştırmak için

zemin bularak müsmir olacağını ümit ediyoruz." Brockelmann'ın *Türk Dili İçin* adlı kitaba yazdığı bu önsöz elli yıl boyunca, 1980'lerin başına kadar Türk Dil Kurumu'nun çizgisini belirledi. Türk Dil Kurumu'nun yeni bir dil kurgulama çabalarının ana hatları bu önsözde ifadesini bulmuştu.

ÖZ TÜRKÇE YAZI DİLİ

Türk Dili İçin'in konusu ve amacı Osmanlı devrinden kalma yazı dilini düzeltmek, yabancı sözcükleri ayıklamak ve Öz Türkçe söz kökenlerinden yola çıkarak "edebî ve ilmî" bir dil yaratmanın gereğini kanıtlamaktı. Bunun için önce gelişmiş ülkelere bakmak gerekiyordu. Büyük milletler

kendi dillerindeki söz hazinesi yardımıyla uygar dillere sahip olmuşlardı. Bu ülkeler dillerini arıtmak için birçok önleme başvurmışlardı. Oysa Türk'ün bilim ve yazı dili Arap ve Acem dillerinin boyunduruğu altındaydı. Osmanlı devrinden kalma bu yazı dilinin "milletçi ve demokratik" Türkiye'nin dili olarak kalması düşünülemezdi. Kitabın son bölümü Türk dilini yabancı sözlerden ayıklamak, arıtmak, Öz Türkçe sözlerden bir yazı dili yaratmak için alınması gereken önlemlere ayrılmıştı.

Kitap yazılırken henüz Dil Heyeti kurulmamıştı. O nedenle kitapta Türkiye'de bir dil akademisi kurulması gereği ve dil akademilerinin görev ve hizmetleri uzun boylu ele alınıyordu. Dil Heyeti'nin kurulması, Sadri Maksudi için, Türkiye'de kültürel yükselişin, toplumsal dönüşümün tarihinde en önemli kırılma noktalarından biriydi; "İnkılâpçı Cumhuriyet Hükümeti"nin, Türk'ün ulusal kültürünü, manevi gelişimini güçlendirecekti. Dil Heyeti ile birlikte "dil ıslahı" için sağlam ve doğru bir adım atılmıştı.

Türk dünyasının şairleri, yazarları, tarihçileri, eğitimcileri, kısaca aydınları uygarlığın bugünkü beklentilerini karşılayacak bir "medeni dil" yaratmak gerektiğini artık kavramışlardı. Türk dilini toparlama,

düzeltilme yolunda Türk âleminde hummalı bir çaba gözleniyordu. Son yıllarda Taşkent, Buhara, Kazan, Bakü ve Akmesçit'te dilbilimciler Türk lehçelerini inceliyor, Türk yazı kurallarını saptıyor ve Türkçe bilim terimlerini oluşturma yolunda gayret sarf ediyorlardı. Ancak, tüm bu çabalar dağınık bir biçimde yürütülüyor, yerel hareketler olarak kalıyordu: "Türk ırkının medenî ve harsî inkişafı tarihinde bir devir başlangıcı teşkil edecek mahiyeti haiz olmaktan uzak idiler." Türk dilini düzeltme girişiminin ciddi bir yol alması ve bu alanda yapılanların, alınan önlemlerin tüm Türk ülkelerine yayılması, özellikle başarıyla sonuçlanması için bu kutsal çabanın başında bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin bulunması gerekliydi. Dil ıslahı yolunda yapılan işleri Türk ırkının bütün boy ve kabilelerine kabul ettirebilmek için bu işin başında Türkleri siyasal kulluk tehlikesinden kurtaran, Türklerin egemenliğini gerçekleştiren, bütün ırk efradının derin bir hürmet, sınırsız bir itimat beslediği Gazi gibi büyük bir dâhinin, ulu bir rehberin bulunması şarttı. Latin harflerini kabul etmekle Türk ırkı için yazı sorunu çözüm bulmuştu. Şimdi dil ıslahı alanında bir diğer safhaya geçmek gerekiyordu. Dil ıslahı işi günün en mühim sorunuydu ve bütün Türkleri ilgilendiriyordu.¹⁴

SONUÇ

Gazi, bu değerli eserin tümünü okumuş muydu, bunu bilmek olanaksız. Ama Sadri Maksudi'nin gerek *Milîyet* gazetesinde çıkan yazı dizisini izlediği ve keza Sadri Maksudi'nin bir tür önsöz isteği için kendisine gönderdiği kimi bölümlerden alıntılarını okumuş olma ihtimali yüksekti. Öte yandan 1928'den itibaren Çankaya sofrasının mutat kişisi oluşu nedeniyle Sadri Maksudi'nin fikirlerinden her aşamada yararlanması doğaldı. O sofrada entelektüel derinliği en fazla olan kişi büyük olasılıkla Sadri Maksudi idi. *Türk Dili İçin*'de yer alan fikirlerin 30'lu yıllarda Türk Dil Devrimi evresinin değişik aşamalarında gündeme geldiği şüphe götürmez bir gerçektir.

Brockelmann'ın ve Sadri Maksudi'nin dil konusundaki görüşleri makalenin başında gündeme getirdiğimiz antropolojik dilbilimin alanına giriyordu. Dilin kültürle, insan biyolojisinin idrak ve dille ilişkileri gündemdedi. Her ikisinin de çalışmaları antropolojik dilbilimin tarihsel ya da diyakronik boyutunu oluşturuyor, diyalektlerin ve dillerin zaman içinde uğradığı değişiklikleri kapsıyordu. Dilbilimsel farklılıklar, dil aileleri, karşılaştırmalı dilbilim, etimoloji ve filoloji tarihsel antropolojik dilbilimin ilgi alanlarıydı.

DİPNOTLAR

- 1 Robert Deliége, *Une histoire de l'anthropologie – Ecoles, Auteurs, Théories*, Paris: Editions du Seuil, 2006, s. 9-10.
- 2 Alan Barnard, *History and Theory in Anthropology*, Cambridge University Press, 2000, s. 1-4.
- 3 Thomas C. Patterson, *A Social History of Anthropology in the United States*, Oxford-New York, 2001.
- 4 Philippe Laburthe-Tolra & Jean-Pierre Warnier, *Ethnologie Anthropologie*, Paris: Quadrige/PUF, 1993, s. 32-34.
- 5 Thomas Hylland Eriksen & Finn Sivert Nielsen, *A History of Anthropology*, Londra: Pluto Press, 2001, s. 36-53.
- 6 *Osmanlıcadan Türkçeye Cep Kılavuzu*, İstanbul: T.D.A.K. – Devlet Basımevi, 1935; *Türkçeden Osmanlıcaya Cep Kılavuzu*, İstanbul: T.D.K. – Devlet Basımevi, 1935; *Türkçe Terimler Cep Kılavuzu – Astronomi, Biyoloji, Botanik, Coğrafya, Fizik, Jeoloji, Kimya, Matematik, Zooloji*, İstanbul: Maarif Matbaası, 1941.
- 7 Falih Rifki Atay, *Çankaya – Atatürk'ün doğumundan ölümüne kadar*, İstanbul: Bateş A.Ş., 1980, s. 466-480.
- 8 Mektupta şu satırlar yer alıyordu: Adile Ayda,

Sadri Maksudi Arsal, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1991, s. 183.

"Muhterem Tefvik Bey,

Zatiâlinize, Gazi Hazretlerine arz edilmek üzere, yakında çıkacak dil ıslahı, hakkındaki kitabımın türlü faslılarından alınmış hülâsaları gönderiyorum.

Gazi Hazretlerinden, bu fikirlerden hangisini tasvip ederlerse, o fikri kendilerine mahsus vecizevi üslûpla ifade etmelerini rica ediyorum. Ben bu vecizeyi kitabımın başına ve kapağına koymak istiyorum.

Bu eserim öz Türk dilinin tarihini tenvire, dil ıslahı işinin önemini izahına hasredilmiş 450 sahifelik büyük bir kitaptır.

Samimi muhabbet ve hürmetlerimle, Sadri Maksudi."

- 9 Örnek olarak İstanbul Üniversitesi Tarih Enstitüsü tarafından çıkarılmış olan, bu üniversitenin Türk Dili Tarihi Doçenti Dr. Caferoğlu Ahmet'in *Uygur Sözlüğü*'nü gösterebiliriz. (3 kitap, İstanbul: Burhaneddin Basımevi, 1937.) Bu kitabın ilk sayfasında "Türk Dilini ve Tarihini özleştiren Ulu Gazi'ye derin saygılarımla sunuşumdur" satırları yer alıyor, bir sonraki sayfada da Atatürk'ün *Türk Dili İçin* yazmış olduğu satırlara kaynak gösterilmeksizin yer veriliyordu.

- 10 Adile Ayda, *Sadri Maksudi Arsal*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını, 1991, s. 185: "Eski Dil Kurumu gibi, yeni Dil Kurumu da, Atatürk'ün yukarıdaki vecizelerini, kaynak göstermeden, kullanıp durmaktadır."

- 11 Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, üçüncü baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını, 1972, s. 408.

- 12 "Brockelmann's *Geschichte* revisited", içinde Carl Brockelmann, *Geschichte der arabischen Litteratur*, Leiden, 1996, cilt. 1, s. v-xvii.

- 13 C. Brockelmann, *İslâm Ulusları ve Devletleri Tarihi*, çev: Neşet Çağatay, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002.

- 14 Sadri Maksudi [Ankara Hukuk Mektebi Hukuk Tarihi ve Türk Hukuku Tarihi profesörü], *Türk Dili İçin – Türk dilindeki sözleri toplama, dizme, Türk dilini ayırtlama, Türkçe köklerden bilgi sözleri yaratma işi üzerinde düşünceler*, Türk Ocakları İlim ve Sanat Heyeti neşriyatı – Milli seri, sayı: 1, s. 3-10.

- 15 Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, üçüncü baskı, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını, 1972, s. 408.

- 16 Falih Rifki Atay, *Çankaya – Atatürk'ün doğumundan ölümüne kadar*, İstanbul: Bateş A.Ş., 1980, s. 468.